

Najskôr sme chceli venovať toto číslo starej Bratislave, tej trojjazyčnej, viacnárodnej a multikulturálnej sociéte, ktorá sa zdá taká vzdialená a nenávratná. No pri zostavovaní tém a príspevkov sa mi neustále vynárala téma, ktorá, ak chceme rozprávať o starej Bratislave, sa nedá obísť. Ide o postavenie a prínos židovskej komunity a jej osud počas druhej svetovej vojny. Cez recenzie niektorých kníh a cez peripetie jedného vyhlásenia sa pokúšame reflektovať, akokoľvek fragmentárne, zemetrasenie, ktoré 20. storočie pripravilo židovskej komunite a tým aj Bratislave a našej spoločnosti.

Naše storočie nebolo Pressburgu, Poszonyu, Prešporku či Bratislave a jej obyvateľom príliš naklonené. Ich počet sa síce zvyšoval, no pestrosť postupne bledla a rovnako aj historická pamäť jej obyvateľov. V prvej ČSR, hoci liberálnej a demokratickej, nemohla Bratislava vo svojom obmedzenom priestore nadviazať na explóziu ľudského ducha z prelomu storočia s epicentrom vo Viedni. Explóziu, ktorá iniciovala takmer každý významný intelektuálny a umelecký smer 20. storočia. Počas Druhej svetovej vojny Slovenský štát zničil jej duchovnú a národnostnú rôznorodosť. Zdecimoval židovskú komunitu a nepriamo sa pričínil o odchod zvyšku Nemcov a časti Maďarov. Ernest Gellner má na podobné „premeny“ v našom regióne trefnú metaforu. Pôvodne boli tieto stredoeurópske komunity presýtené farbami ako Kokoschkove plátana, no pod vplyvom nacionalizmu, nacizmu, komunizmu a napokon postkomunizmu, raz pomaly, inokedy náhle sa všetko menilo a mení na čosi, čo pripomína skôr Modiglianiho maľby - zádumčivé postavy vynikajúce v kontraste ostro oddelených, tmavých a jagavých farieb.

Komunistický režim zničil vzhľad Bratislavy a odstránil historickú pamäť jej obyvateľov. Svojou architektúrou a estetikou, ktorá sa vyznačovala ohyzdnosťou a v nevinnejšej forme gýčovitosťou, prekryl a vygumoval takmer všetko, čo pripomínalo inú minulosť ako tú v duchu hesla: „Bratislava - mesto mieru“. (Mimochodom, tento nezmyselný

slogan dodnes víta návštevníkov Bratislavy a zdá sa, že ho nik nemá odvahu odstrániť.)

Obnovovanie historickej pamäti po páde komunistického režimu je potrebné nielen kvôli samotnému poznaniu minulosti, ale aj kvôli vytváraniu si hodnotového systému kompatibilného s židovsko-kresťansko-demokratickou tradíciou. Bez týchto znalostí sú mladí ľudia omnoho náchylnejší podľahnúť sirénam nacionalizmu a neofašizmu, ako sme toho svedkami za posledných desať rokov aj v uliciach Bratislavy.

O dôležitosti a miere absencie historickej pamäti svedčí fakt, že dizertačná práca Ivana Kamenca o osude židov počas vojny zalarmovala až v osemdesiatych rokoch niekoľko slovenských vzdelancov a duchovných, aby spísali vyhlásenie k deportáciám židov počas vojny. Samozrejme, nemohli vystupovať v mene národa, no ťažilo ich, že komunistická moc, ktorá mala čosi také vysloviť už dávno, urputne mlčala akoby sa jej to netýkalo. Pokiaľ trval komunistický režim, signatári Vyhlásenia nemohli verejne diskutovať na túto tému. Ten sa, samozrejme, bál akéhokoľvek zmysluplného dialógu. Po roku 1989 mala naša spoločnosť iné akútne témy a starosti. Z príspevkov a reakcií, ktoré uverejňujeme, je však evidentné, že aj po dvanástich rokoch je Vyhlásenie v dnešnom kontexte rovnako aktuálne ako pri svojom zrode. Ako vidno z vývoja posledných desiatich rokov, jeden aspekt polarizácie slovenskej spoločnosti sa týka práve tohto citlivého problému našich dejín. Až po voľbach 1998, ktoré vyhrali prodemokratické sily, sa otvára priestor na jasné deklarovanie postojov voči neludskému osudu židovskej komunity. To, samozrejme, nevyklučuje hlbšie historické skúmanie a poznanie Slovenského štátu 1939-1945.

Po roku 1989 sa objavilo niekoľko kníh dôkladne analyzujúcich osud židov počas vojny. Kniha Petra Salnera Prežili holokaust sa nezakladá na presných archívnych záznamoch, ale na výpovediach tých, ktorí prežili holokaust. Ich svedectvá nemajú objektívnu výpovednú hodnotu do tej miery ako odborná literatúra. Avšak autentické

vyrozprávanie tých, čo prežili, nás dokáže vtiahnuť do hrôz ľudských príbehov tak, ako sa to len zriedka podarí historickej analýze. Pre mnohých vypovedajúcich to bolo po prvýkrát, čo sa odhodlali vrátiť k tejto ich traume. Dokázali pre seba, pre svojich potomkov i pre nás odkliať svoju minulosť, a tak sa stávajú spoluzodpovednými za to, aby sa nič podobné v budúcnosti už nestalo.

Recenzovať knihu o ságe rodu Steinerovcov a ich antikvariáte je pre nás veľkou ctou. Príprava bola okorenená láskavou, ale aj netrpezlivou dikciou rodenej Prešpuráčky pani Selmy Steinerovej, ktorá mi ešte minulý rok v jednom momente vytkla, že príliš veľa sľubujem (na obálke K&K) a málo konám (čo sa týka recenzií knihy Petra Trančíka *Medzi starým a novým*). Obnovený Antikvariát Steiner v konečne upravenom starom meste je výnimočný tým, že popiera komerčné kritéria svojho okolia. Jeho poslaním je obnoviť rodinnú tradíciu a to je hodnotnejšie pre pani Steinerovú - aj pre nás. Zakaždým, ako prechádzam okolo výkladov na Ventúrskej ulici, vidiac pani Steinerovú za jej stolom ponorenú do kníh, antikvariát mi vo svojej dôstojnosti oznamuje, že je tu natrvalo, aby obnovil to, čo 20. storočie chcelo odstrániť a vytesniť zo spomienok. Vzburu ľudského osudu proti veľkým dejinám, vzburu pamäti proti zabúdaniu.

Nakoniec k profilu Juraja Špitzerera. Bol som vlastne rád, že mladá študentka Výberoveho vzdelávacieho spolku (VVS) Kamila Štullerová napísala ostrú recenziu na jeho knihu *Nechcel som byť žid*. Kamila nie je zaťažovaná dobou, nemusí brať ohľady, porovnáva podobné diela a vidí deficit v Špitzerovej knihe. Nik z nás, čo sme Ďura Špitzerera poznali, by sme nedokázali o tejto knihe nič podobné v takom tóne napísať. Čaro jeho osobnosti, dar reči a ním prežité peripetie, so všetkými chybami a chybičkami, mu dodávali rozmer, ktorý nemožno dosiahnuť ani inteligenciou, ani tréningom, ani úsilím. Špitzer bol typický sokratovský typ, ktorý netvoril pri písaní, ale potreboval živý dialóg na formulovanie svojich myšlienok. Mohol dodatočne niektoré z nich zaznamenať (mal skvelú

pamäť), no táto „manuálna“ práca prepisovania myšlienok mala byť vykonaná obdivujúcimi študentmi alebo študentkami... A tak Špitzer písal fragmenty svojich prerozprávaných myšlienok, polemizoval, diskutoval a viedol dialóg na papieri alebo v kruhu svojich priateľov s myšlienkami veľkých majstrov.

Dvadsať storočie určilo Špitzerovi osud, ktorý nám už (našťastie) nehrozí. Nevybral si ho, svojim správaním ho iba niekedy mohol a niekedy nemožno usmerniť a ukotviť. Čo som však na Špitzerovi obdivoval, bola jeho schopnosť sebareflexie. Zástupy ľudí, ktorí ani len približne nemali takú krutú, ťažkú skúsenosť ako Špitzer, bez mihnutia oka po roku 1989 hodili cez palubu svoju minulosť a hor sa do poučania, arogancie a bohorovnosti. Špitzer, reflektujúc svoj život, odmietol funkcie, odmietol viesť (opäť stratený a chýbajúci) *Kultúrny život*. Naopak, nespočetnými debatami s kamarátmi sa pokúšal zrevidovať, zmapovať svoj život. Mnohí sme sa ho občas pýtali na päťdesiate roky, nevyjadril sa priamo. Svojimi odpoveďami v debatach alebo v niektorých svojich textoch nám však postupne umožňoval nahliadnuť do veľkosti svojej traumy. Do traumy, ktorú dokázal reflektovať, no nedokázal ju vyriešiť, a o ktorej vedel, že si ju vezme so sebou do hrobu. Fedor Gál sa vo svojej fiktívnej odpovedi na Špitzerov list dotýka večne aktuálnej otázky: ako by sme sa asi zachovali my v podobnej situácii. Aj to je dôvod, prečo sa v *Kritike* ešte k Jurajovi Špitzerovi vrátíme.

Na záver dávam do pozornosti čitateľom dve nové rubriky na konci tohto čísla. V rubrike *Študenti recenzujú* budeme uverejňovať študentské kritiky ľubovoľných kníh. V tomto čísle nájdete príspevky členov VVS, no do budúcnosti je to ponuka pre širokú študentskú verejnosť. V *Knižnom impresáriu* môžete zdieľať, odporúčať a upozorniť na knihy, ktoré vás oslovili.

Samuel Abrahám